

Қоражонини сенга берман. Қулунлигидан бошлаб ўзим тарбия қилганман. Чатанига тўртта камчи ташласанг, қўлтигидан қанот чиқариб, девлар катори осмону фалакка учад. Девлар билан жанг қилиш сирларини ҳам ўрганиб қолган», – деб Қоражонни Шералига бериши ҳолати намоянча бўлади.

Достон якунида Чори бахши Умиров отаси Умир шоир бахшига ҳурмат билан мурожаат қилиб, шогирдининг устозга бўлган ҳурматини, муносабатини куйидаги сатрлар орқали етказди:

*Очилганда богнинг тоза гулиман,
Чертар бўлсам унинг гавҳар қўлиман,
Айтар бўлсам унинг чечан тилиман,*

*Умир бахши куйлаб ўтди элатда,
Отим Чори, шу бахшининг улиман.
Мустақиллик очиб берди улкан йўл,
Достон айтиб сайрасинда қизил тил,
Янги достон айтишимдан мақсад шул,
Ўйгирмата янги достон айтдимда,
Ўқисинда, достонларни қизу ул...*

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, бахшининг бошқаларга ўхшамаган услубга эга эканлиги алоҳида ажралиб туради. Атоқли халқ бахшиси Чори бахши Умировнинг достон ва термаларини келгусида илмий ўрганиш ҳамда тарғиб қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Бахшичилик санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, ПҚ – 4320-сон Қарори, 2019 йил 14 май.
2. Афзалов М. Ўзбек халқ бахшилари. // “Шарқ юлдузи”, 1946, №10.
3. Маҳмуд Кошғарий. Девону лугатит турк. Т. I. –Тошкент: «Фан», 1960. 214-215-б.
4. Мамашукоров К. Идеино художественные особенности цикла дастанов “Нуралли”. Дисс. канд. филол. наук. – Т.: 1985.
5. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.№1963.
6. Эргашев А. Қашқадарё – Сурхондарё достончилиги. –Тошкент: “Фан», 2008.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Чори бахши Умиров репертуаридаги “Шерали” достонидаги образ ва мотивлари ҳақида фикр юритилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются образы и мотивы эпоса «Шерали» из репертуара Чори Бахши Умирова.

SUMMARY

This article discusses the image and motives in the epic "Sherali" from the repertoire of Chori Bakhshi Umirov.

ҚОРАҚАЛПОҚ ЛИРО-ЭПИК ДОСТОНЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИ МАСАЛАЛАРИ

У.Ж.Жаксимова - филология фанлари номзоди

Муҳаммад Ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети Нукус филиали

Таянч сўзлар: фольклор, лиро-эпик достонлар, маънавият, урф-одат, бадийлик, миллий характер, жанр, типология, генезис.

Ключевые слова: фольклор, лирико-эпический эпос, духовность, традиция, искусство, национальный характер, жанр, типология, генезис.

Key words: folklore, lyric-epic epic, spirituality, tradition, art, national character, genre, typology, genesis.

Қорақалпоқ халқининг ҳам авлоддан-авлодга ўтиб келаётган халқ оғзаки намуналари ҳисобланган лиро-эпик асарлар «Хурлиқа-Ҳамра», «Ғариб-Ашх», «Нажеп уғлан», «Юсип-Зилийха», «Саятхан-Ҳамра» каби достонлар умуммиллий маданий меросимизнинг ажралмас бир бўлагидир. Мазкур достонлар воқеаларининг мураккаблиги, қаҳрамонларининг ранг-баранглиги, халқимизга хос урф-одат, анъаналарининг турли-туманлиги, тасвир услубининг гўзаллиги ва рангларга бойлиги билан ажралиб туради. Достонларда халқимизнинг турмуш тарзи, маданияти, ўлкамиз гўзал табиати, оилавий муносабатлар, дин, дастур, урф-одатлар ва жамият ҳодисаларини таърифлаш каби масалаларнинг акс этиши ҳозирги авлодга ибрат мактаби бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир. Ҳозирги даврда демократик ва ҳуқуқий жамият барпо этаётган шу кунларда бу достонларнинг маънавий-маърифий, сиёсий-тарбиявий роли бениҳоя каттадир. Чунки, достонлардаги хилма-хил воқеалар, халқ ҳаёти тасвири, бадий усуллари асарлар оша сайқалланиб, халқ руҳини, миллий хусусиятларини акс эттиришга ихчамлашиб, ривожланиб келмоқдаки, бу унинг барча даврларга ҳамоҳанг бўлишига ёрдамлашади.

Қорақалпоқ фольклоршунослигида халқ оғзаки ижоди намуналари бўйича тадқиқ қилинган ишлар анчагина. Аммо, гўзал лиро-эпик достонларнинг эволюцион ривожланиши ва жанрий хусусиятлари тўғрисида махсус монографик йўналишда ўрганилмаган. Шунинг учун ҳам қорақалпоқ лиро-эпик достонларининг генезисини, тарихий илдизлари ва бошқа халқлардаги версияларининг ўхшаш ва фарқли

томонларига - типологиясига, боғлиқ жиҳатлари ва улар орасидаги типологик масалаларга ҳам эътибор беришимиз керак. Мазкур достонларнинг бадий хусусиятларини ҳам кенг ва атрофича ўрганиш орқали унинг миллий характерини, қорақалпоқ халқига хос хусусиятини очиқ беришга ҳаракат қиламиз. Шу пайтгача бундай тадқиқот қорақалпоқ фольклоршунослигида амалга оширилмаганлиги учун қорақалпоқ лиро-эпик достонлари қорақалпоқ фольклоршунослигида ўрганилишни кутиб ётган объектлардан бири эди. Уни адабий-тарихий, киёсий-типологик, миллий ўзига хослиги жиҳатларидан ўрганиш қорақалпоқ фольклоршунослик фани соҳасига катта янгиликлар беради. Бу эса ўрганаётган мавзуимизнинг нафақат қорақалпоқ балки барча туркий халқлар фольклоршунослигида долзарб эканлигини таъминлайди.

Қорақалпоқ лиро-эпик достонларининг илмий-амалий, назарий масалалари Н.Давқораев [3:91], Қ.Айимбетов[1:492], И.Сағитов [7:350], Қ.Максетов [6:332], Ҳ.Ҳамидий [8:212], А.Алимовнинг [2:168] ва таникли озарбайжон олими Х.Корогли [4:93], козок олими З.Қоңиратбаевлар [5:368] баъзи достонларнинг генезиси, жанр хусусиятлари, типологияси, поэтикаси каби муаммоларни ўз ишларида ёритган.

Қорақалпоқ лиро-эпик достонлари дастлаб оғзаки шаклда яратилган ва кейинчалик адабий жараён таъсирида ёзма ҳолда халқ китобига айланиб кетган. Унинг халқ китоби бўлиб шаклланишига кўпроқ эътибор қаратадиган бўлсак, халқимиз орасида шу кунгача ўзининг маънавий аҳамиятини сақлаб келаётган ҳинд тилидан таржима қилинган «Қалила ва Димна», форс адабиётидаги «Шоҳнома», «Рустами

достон» ва ўрта асрнинг адабий ёдгорликлари «Қўрқут ота» китоби, «Ўғузнама», «Мухаббатнома» асарлари ўз таъсирини ўтказган.

Халқ китобларининг тарихий келиб чиқиши фольклор билан алоқадар бўлиб, ғоявий тематик жиҳатидан оғзаки адабиёт намуналаридан тубдан фарқ қилмаса да тил ва услуб, бадиий усул ва тасвирий воситаларнинг қўлланилиш тарзи ушбу асарларнинг халқ достонлари тилидаги кўринишларида яққол кўзга ташланади. Достонларқорақалпоқ бахшилар ижод репертуаридан ўрин олиб, халқ китоблари тарзида тарқалган. Уларнинг қисса шаклида халқ орасида тарқалганлиги ва алоҳида ижро этилишида қорақалпоқ бахши-қиссахонларнинг катта улуши борлиги ҳақида олимларимиз ўз тадқиқотларида таъкидлаган [1:492].

Қорақалпоқ лиро-эпик достонлари халқимизнинг атоқли бахшилари Акимбет (XIX аср), Муса (1836-1907), Есжан (1901-1952), Жапақ (1893-1967), Амет (1923-1991), Кенжебой (1929-1997) ва х. репертуаридан ўрин эгаллаб, қорақалпоқларнинг миллий мусикалари билан ижро этилган. Достонларнинг ижро этилиш масаласига тарихий жиҳатдан ёндашганимиз маъқул. XVIII асрдан бошлаб аввалги тарихий алоқаларни ҳисобга олмаганда Хоразм воҳасида истиқомат қиладиган қардош халқларнинг маданий ва адабий алоқалари кучли эканлиги тарихий манбалардан бизга маълум. XIX асрда яшаган қорақалпоқ бахшиси Муса, ўзбек бахшиси Эшбой, туркман бахшиси Сўйев, қозоқ жириши Қорасойлар «Хурлиқа-Ҳамра», «Ғариб-Ошиқ», «Нажеп уғлан», «Юсиф-Зилийха», «Саятхан-Ҳамра» ва х.к. қорақалпоқ достонларини миллий мусикаларга солиб ижро этган.

Биз қорақалпоқ лиро-эпик достонларининг эволюцияси ва жанрий хусусиятлари ҳақида илмий

изланишлар олиб боришни кейинги ишларимизда режа қилганимиз ва ушбу тадқиқот ишимизда қуйидаги натижаларга эришилди:

1. Қорақалпоқ лиро-эпик достонлари «Хурлиқа-Ҳамра», «Ғариб-Ашық», «Нажеп уғлан», «Юсиф-Зилийха», «Саятхан-Ҳамра» туркий халқларнинг кўп асрлардан буён эъзозлаб келаётган маънавий бойлиги ва мероси;

2. Достонларнинг Ўрта Осиё халқларида алоҳида миллий версиялари сақлангани билан, улар ўзаро ўзига хос хусусиятлар билан фарқ қилади ва достонлар тилида ўзига хослик бор.

3. Қорақалпоқ лиро-эпик достонларининг қорақалпоқ версиясининг пайдо бўлиши ва шаклланишида халқ китоблари ўз таъсирини ўтказиб, достон туркий халқлар адабиётидаги «Тоҳир ва Зухро», «Лайли ва Мажнун», «Фарход ва Ширин», «Гўрўғли», «Хирмондали» каби достонлар билан қатор оғзаки ва ёзма равишда тарқалган ва шундай таъсир натижасида китобий достонлар қаторидан ўрин олган;

4. Қорақалпоқ лиро-эпик достонларини ижро этувчиларнинг генеалогия-шажараси қорақалпоқ бахшилари Акимбет бахши ва Мусо бахшилардан бошланиб, достон Жапақ бахши, Эсжан бахши, Амет бахши ва Кенжебой бахшиларнинг репертуаридан маълум даражада ўрин олган. Достонларнинг кўпгина қўшиқлари қорақалпоқ халқининг сеvimли қўшиқларига айланиб кетган;

5. Қорақалпоқ лиро-эпик достонлари ўзининг ғоявий мазмуни, композицион қурилиши, ижрочилик маҳорати, мусикийлиги жиҳатидан қардош халқлар версияларидан маълум даражада фарқ қилади ва қорақалпоқ фольклорига қиймати юқори даражали достонлар қаторига қиради.

Адабиётлар

1. Айымбетов Қ. Халқ даналығы. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1988, 492-б.
2. Алимов А. Қарақалпақ лиро-эпикалық дастанлары. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1983, 168-б.
3. Даўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1977. Т. II. 91-б.
4. Короглы Х. "Шасанем и Гариб" народный дастан. -М.: 1955, 93-б.
5. Қоңыратбаев З. Қазақ эпосы және тюркология. -Алматы: "Ғылым", 1987. 368-б.
6. Максетов Қ. Қарақалпақ қаҳарманлық дастанларының поэтикасы. -Ташкент: "Фан", 1965, 332-б.
7. Сағитов И. Қарақалпақ халқының қаҳарманлық эпосы. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1963, 350-б.
8. Хамидий Х. Шығыс тиллеріндегі жазба дәрежелер. -Нөкис: "Билим", 1991, 212-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қорақалпоқ лиро-эпик достонлари «Хурлиқа-Ҳамра», «Ғариб-Ошиқ», «Нажеп уғлан», «Юсуф-Зилийха», «Саятхон-Ҳамра» каби достонлар умуммиллий маданий меросимизнинг ажралмас бир бўлаги эканлиги, воқеаларининг мураккаблиги, қаҳрамонларининг ранг-баранглиги, халқимизга хос урф-одат, анъаналарининг турли-туманлиги, тасвир услубининг гўзаллиги ва рангларга бойлиги билан ажралиб туриши акс этган. Достонларда халқимизнинг турмуш тарзи, маданияти, ўлкамиз гўзал табияти, оилавий муносабатлар, дин, дастур, урф-одатлар ва жамият ҳодисаларини таърифлаш каби масалаларнинг акс этиши ҳозирги авлодга ибрат мактаби бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится, что каракалпакские лирико-эпические былины, такие как «Хурлиқа-Ҳамра», «Ғариб-Ошиқ», «Нажеп уғлан», «Юсуф-Зилийха», «Саятхон-Ҳамра», являются неотъемлемой частью нашей национальной культурной жизни. сложность событий, разнообразие героев, различие традиций отражаются в красоте стиля изображения и богатстве красок. Несомненно, былины отражают образ жизни, культуру, красивую природу нашей страны, семейные отношения, религию, обычаи и общественные события, которые служат образцом для нынешнего поколения.

SUMMARY

The article indicates that the Karakalpak lyric-epic epics, such as "Khurlika-Hamra", "Garib-Oshik", "Najepuglan", "Yusuf-Zilikha", "Sayatkhon-Hamra", are an integral part of our national cultural heritage, the complexity of the events, the diversity of the heroes, the difference of traditions are reflected in the beauty of the image style and the richness of the colors. There is no doubt that the epics reflect the way of life, culture, beautiful nature of our country, family relations, religion, customs and social events, which serve as a model for the present generation.

K. ALLAMBERGENOV TIŇ SATIRALIQ PROZASI

A. Jaqsihqova – tayanish doktorant

Ўзиниёз атндағи Нокис мамлекетлик педагогикалык instituti

Tayanich so'zlar: satira, yumor, hikoya, satirik syujet, satirik obraz, satira tili

Ключевые слова: сатира, юмор, рассказ, сатирический сюжет, сатирический образ, сатирический язык.

Key words: satire, humor, story, image, art, satirical plot, satirical image, satirical language.

Satira-bolmisqa estetikaliq qatnas jasap, ómir qubılısların bayanlap, bahalap kórsetiwde ayırıqsha áhmiyetke iye, ózine tán tábiyatı, sın-simbati bar

ádebıyattıń janlarınıń biri. Satira adamzat boyındaǵı ózine tán bolǵan xarakterdi ashıp beriwshi qural. Satırada ashshı kúlki, kek etiw, joqqa shıǵarıw adamzat kewil-kúyine názer